

Представа Страдања светог Игњатија Богоносца у проскомидији Новог Хопова*

Милица Поповић**

Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Институт за историју уметности

UDC 75.052(497.11)“16” Novo Hopovo
75.046.3:27-36 Ignatius Theophorus
27-726.1-34

DOI 10.2298/ZOG1539193P

Оригиналан научни рад

У уметности хришћанској Истока представе страдања светог Игњатија Богоносца, епископа Антиохије, срећу се најчешће у оквиру менолошких циклуса. Међу ретке самосталне приказе Игњатијевог страдања убраја се представа из Новог Хопова, датована у прву деценију XVII столећа. У тексту се разматра иконографија ове композиције и њено живописање у проскомидији главне цркве фрушкогорског манастира. Укључивање сцене мучеништва антиохијског епископа у тематски репертоар наведеног манастира представља усамљену појаву у српском средњовековном и византијском монументалном сликарству.

Кључне речи: свети Игњатије Богоносац, представе страдања, иконографија, византијска уметност, манастир Ново Хопово.

In the art of the Christian East, the depictions of the martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, bishop of Antioch, can usually be found among the illustrations of the Menologion. The scene from the monastery of Novo Hopovo, dated to the 1600s, is one of the rare independent depictions of Saint Ignatius's martyrdom. The paper discusses the iconography of this scene and possible reasons for placing it in the prothesis of the katholikon of Novo Hopovo. The inclusion of a scene showing the martyrdom of the bishop of Antioch into the thematic repertoire of this compartment is a solitary example in Serbian medieval and Byzantine monumental painting.

Keywords: Saint Ignatius Theophorus, martyrdom scenes, iconography, Byzantine art, Novo Hopovo (monastery)

Приликом осликавања зидних површина наоса и олтарског простора главне цркве фрушкогорског манастира Новог Хопова почетком XVII столећа¹

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* (ев. бр. 177036), финансираног средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

** milica.popovic@f.bg.ac.rs

¹ О досад слабо проученом зидном сликарству хоповског католикона, насталом у два наврата – године 1608. живописани су наос и олтарски простор храма [*Сцари српски зајиси и најисци* III, ed. Љ. Стојановић, Београд 1905, 58 (No. 4985)], а скоро пола века доцније осликана је пространа припрага [*ibid.*, 60 (No. 4990)] – v. М. Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хопово у Фрушкој Гори*, Зборник Матице српске за друштвене науке 5 (1953) 68–87; М. Милошевић, О. Милановић, *Црква Светог Николе у манастиру Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја 4 (1955) 249–273; С. Радојчић, *Мајстори старој српској сликарству*, Београд 1955, 79, 81; idem, *О естетској вредности наше сликарства*

анонимни грчки зографи извели су у проскомидији католикона посвећеног светом Николи представу необично занимљиве тематике.² На западном зиду протезиса, изнад пролаза који води у наос, живописали су између два афронтирана лава пропета на задње ноге стојећу фигуру старца валовите седе косе и подуже, у шпиц завршене браде, са ореолом око главе. Светитељ је одевен у епископско рухо: бео стихар украшен црвеним и црним „рекама“, фелон, епитрахил, омофор, нарукнице и надбедреник. Руке су му уздигнуте и посве раширене у висини рамена, за која га уједају поменуте звери. Позадину приказа необележеног натписом чини стеновит предео (сл. 1).

У првој научној студији о историји, архитектури и зидном украсу Новог Хопова, проистеклој средином прошлог века из пера Марије Бајаловић Бирташевић,³ дата композиција означена је као „мучење светог Игњатија“.⁴ У православним синаксарима помињу се два епископа тог имена – Игњатије Цариградски (23.

XVII века, *Летопис Матице српске* 383/2 (1959) 111–116; Д. Давидов, *Хопово*, Београд–Нови Сад 1964; С. Петковић, *Зидно сликарство на југу Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 66, 81, 88, 91–93, 97–104, 107–108, 117, 152–154, 204–207, сл. 107–112; О. Милановић-Јовић, П. Момировић, *Фрушкогорски манастири*, Нови Сад 1975², 47–62; Е. Kyriakoudis, *Les artistes grecs qui ont participé à la peinture murale des régions sous la juridiction du Patriarcat de Peć pendant sa rénovation (1557–1690)*, *Balkan Studies* 24/2 (1983) 501–503; М. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, 309, 324–325, 332, 334, 345; Б. Кулић, Н. Срећков, *Манастири Фрушке горе*, Нови Сад 1994, 117–131; С. Петковић, *Српска уметност у XVI и XVII веку*, Београд 1995, 80, 86–87, 93, 122, 135, 155–157, 223, 227–228, 230, 265, сл. 3, 58, 60, 61, 80; idem, *Cretan influence on the Serbian paintings and woodcuts of the 16th and 17th centuries*, in: *Μίλος Χαρίδης (1926–1996)*, *Αφιέρωμα* II, *Ιωάννινα* 2003, 566–567, 570–572; О. Milanović-Jović, *Le Monastère Hopovo entre l'Аthos et la Roumanie*, *ЗЛУМС* 34/35 (2003) 1–18.

² О овим мајсторима изнето је мишљење да су пре доласка у Хопово живописали наос и олтарски простор главне цркве манастира Пиве (1604–1606), v. В. Ј. Ђурић, *Иконе из Југославије*, Београд 1961, 63.

³ О научном раду те ауторке v. М. Јанковић, *In memoriam Др Марија Бајаловић-Хаџи Пешић*, *Годишњак града Београда* 55–56 (2008–2009) 367–368.

⁴ Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хопово*, 82, сл. 16.

Сл. 1. Страдање светио Игњатија Бојносаца, ипоскомидија главне цркве фрушкогорској манастира Новој Хойова

Fig. 1. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, katholikon of Novo Hopovo monastery, prothesis

октобар)⁵ и Игњатије Антиохијски (20. децембар и 29. јануар),⁶ далеко познатији као Игњатије Богоносац,⁷ У то да је М. Бајаловић Бирташевић приликом идентификације описане сцене на уму несумњиво имала поглавара Антиохијске цркве, а не Константинопољске, уверава нас начин страдања приказаног свештенослужитеља.⁸ Наиме, по писаним изворима, свети Игњатије, епископ Антиохије Сиријске, града на реци Оронту, у којем су, према *Делима айосџолским*, Христови следбеници први пут названи хришћанима

⁵ Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока* III, Владимир 1901 (репр. Москва 1997), 439; *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902 (= *Syn CP*), 158–160; J. Поповић, *Житија светијих за месец октобар*, Београд 1977, 527; Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни светишчник I*, Београд 1989, 107.

⁶ Архиепископ Сергий, *op. cit.*, 43, 512; *Syn CP*, 329–330, 429–430; J. Поповић, *Житија светијих за месец децембар*, Београд 1977, 559–569; *idem*, *Житија светијих за месец јануар*, Ваљево 1991, 833; Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *op. cit.*, 216, 281.

⁷ О пореклу епитета Бојносац (Θεοφόρος) v. G. Bareille, *Ignace d'Antioche*, in: *Dictionnaire de théologie catholique* VII/1, Paris 1930, 685; Ph. A. Harland, *Christ-bearers and Fellow-initiates: Local cultural life and Christian identity in Ignatius' letters*, *Journal of Early Christian Studies* 11/4 (2003) 481–499.

⁸ О ком је од двојице угледних архијереја реч било би веома тешко утврдити само на основу физиономије фрескописаног епископа јер се и свети Игњатије Антиохијски и свети Игњатије Цариградски приказују као старци дугих брада. За иконографска обележја двојице црквених великодостојника cf. C. Mango, E. Hawkins, *The mosaics of St. Sophia at Istanbul. The church fathers in the north tympanum*, *DOP* 26 (1972) 28–32; *Lexikon der christlichen Ikonographie* 6, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974, 566–567, 575–578; *Православная энциклопедия XXI*, Москва 2009, 145–147. Постоје, међутим, и представе светог Игњатија Цариградског без браде (за примере v. Mango, Hawkins, *op. cit.*, 28–31).

(Дап 11, 26), скончао је мученички у време владавине императора Трајана (98–117) – ухапшен је и под јаком пратњом спроведен у Рим, где је бачен дивљим зверима у амфитеатру.⁹ На путовању из Сирије у престоницу царства написао је седам посланица, по којима је и данас чувен.¹⁰

У сакралној уметности православног света представе Игњатијевог мучеништва нису тако бројне. Судаћи по данас расположивим примерима, махом сачуваним у зидном и минијатурном сликарству, оне се готово редовно срећу у саставу менолошких циклуса као илустрација за 20. децембар; такве су представе у *Менолоју Василија II* (*Vat. gr. 1613*, р. 258, крај X века),¹¹ *Минеју за децембар* из Лавре светог Атанасија на Атосу (*Lavra Δ 51*, fol. 87^v, XI–XII век),¹² у Старом Нагоричину (око 1316),¹³ Дечанима (око 1347),¹⁴ Козији (око 1390),¹⁵ припра-тама манастира Кутлумуша (1539/1540)¹⁶ и Дионисијата (1546/1547)¹⁷ на Светој гори, у нартексу цркве манастира Преображења на Меторима (1552),¹⁸ у северном егзонартексу манастира Филантропинона у Јањини (1560),¹⁹ у егзонартексу манастира Светог Мелетија на падинама Китероне у Беотији (1573–1592),²⁰ у нартексу манастира Галатаки на Евбеји

⁹ За податке о светом Игњатију Антиохијском v. *The Apostolic Fathers II/1*, ed. J. B. Lighfoot, London 1889², 1–430; G. Downey, *A history of Antioch in Syria: from Seleucus to the Arab conquest*, Princeton 1961, 292–299; В. Перишић, *Игњатије Антиохијски: епископ – мученик – бојносац*, Београд 2012; *Дела айосџолских ученика*, ed. Епископ Атанасије (Јевтић), Требиње–Врњци 2005³, 42–72, 242–246. О светом Игњатију, патријарху цариградском, који се упокојио 877. године, v. *Oxford dictionary of Byzantium II*, New York 1991, 983 (A. Kazhdan).

¹⁰ За критичко издање и француски превод посланица v. *Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne. Lettres. Martyre de Polycarpe*, ed. P. Th. Camelot, Paris 1958³ (SC 10), 7–185. За српски превод cf. *Дела айосџолских ученика*, 205–241.

¹¹ *Il Menologio di Basilio II (cod. Vaticano greco 1613). II Tavole*, Torino 1907, Т. 258. У овом рукопису, на страни 355, испод наслова који сведочи о томе да се 29. дана месеца јануара слави пренос моштију светог Игњатија из Рима у Антиохију, налази се минијатура која приказује тај догађај, cf. *ibid.*, Т. 355.

¹² П. Мијовић, *Менолој. Историјско-уметничка исцртаживања*, Београд 1973, 196, п. 149. Нажалост, ни у књизи N. P. Ševčenko, *Illustrated manuscripts of the Metaphrastian menologion*, Chicago 1990, није приложена репродукција ове минијатуре, али је зато дат њен опис – на веома оштећеној представи разазнају се два лава која прождиру свеца и две мушке фигуре које иза брда у позадини посматрају драматични приказ, cf. *ibid.*, 98.

¹³ Мијовић, *op. cit.*, 269, сл. 44; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 82.

¹⁴ В. Р. Петковић, Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани II*, Београд 1941, Т. CXIV, CXVII; Мијовић, *op. cit.*, 330; Д. Војводић, С. Кесић-Ристић, *Менолој*, in: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 391.

¹⁵ Мијовић, *op. cit.*, 354, сх. 61, сл. 238.

¹⁶ G. Millet, *Monuments de l'Athos*, Paris 1927, pl. 165/3; N. Toutos, G. Fousteris, *Corpus de la peinture monumentale du Mont Athos 10e–17e siècle*, Athènes 2010, 295, 305, 309.

¹⁷ Toutos, Fousteris, *op. cit.*, 233, 242, 244.

¹⁸ М. Χατζηδάκης, Δ. Σοφιανός, *Το Μεγάλο Μετέωρο. Ιστορία και τέχνη*, Αθήνα 1990, 37–42, 172–173; D. Z. Sofianos, *Meteora. Itinerary*, ed. Holy Monastery of Transfiguration (Great Meteoro) 1991, 113–128.

¹⁹ *Monasteries of the island of Ioannina. Painting*, eds. M. Gari-dis, A. Paliouras, Ioannina 1993, 166, fig. 274.

²⁰ H. Deliyanni-Doris, *Die Wandmalereien der Lite der Klosterkirche von Hosios Meletios*, München 1975, 253–254, 301, pl. 25.

(1586),²¹ у припрати католикона молдавског манастира Сучевице (1595–1596)²² и у нартексу параклиса Светог Јована Крститеља у храму Рођења Христовог у Арбанасима (1632).²³ Усталом, сликање те представе у оквиру Календара налажу и познати сликарски приручници – *Ерминија йородице Зоїрафски* (1728) и *Ерминија Дионисија из Фурне* (1730).²⁴

О томе да се композиције ове садржине понекад могу видети и ван Менолога, као сасвим самосталне, сведоче, поред хоповске фреске, византијска плочица од слоноваче у поседу приватног колекционара из Енглеске (каснi X / рани XI век),²⁵ минијатуре у два византијска псалтира – *Теодоровом йсалтиру* (Британски музеј, *Add. 19352*, fol. 127^r, трећа четвртина XI века) и *Псалтиру Барберини* (Ватиканска библиотека, *Barb. gr. 372*, fol. 162^v, позни XI век)²⁶ – затим фреске у цркви Христа Спаситеља манастира Свете Ефросиније у Полоцку (седма деценија XII века),²⁷ у трпезаријама светогорских манастира Ксенофонта (последња четвртина XV века),²⁸ Велике лавре (друга четвртина XVI века)²⁹ и Ставрониките (1545/1546),³⁰ у католикону несебарске Нове митрополије (црква Светог Стефана, око 1598/1599),³¹ цркви Светог Ни-

Сл. 2. Стрдање свејої Игњатија Боїноскога, Вайиканска библиотика, Менолог Василија II (*Vat. gr. 1613*, p. 258)

Fig. 2. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, Biblioteca Apostolica Vaticana, Menologion of Basil II (*Vat. gr. 1613*, p. 258)

коле манастира Градишта у Паштровићима (1619–1620)³² и у католикону трапезунтског манастира Сумеле (највероватније почетак XVIII столећа).³³

Како нам показују побројани календарски и засебни примери, најстарија сцена мученичке смрти антиохијског епископа сачувана је у *Менолоу Василија II* (сл. 2).³⁴ Минијатура реалистички приказује тренутак у којем крвожедне звери насрћу на светог Игњатија и обарају га на земљу. Поглавар Антиохијске цркве, постављен испред архитектонске кулисе решене у виду зидина античке арене, ослоњен је левим коленом о тло, док му је десна рука високо подигнута изнад главе; архијерејев лик фланкирају два лава, од којих један зарива зубе у бок светог, а други у његову леву руку.³⁵ Драматични догађај посматрају две мушке фигуре. Велику сличност са описаном минијатуром показује илустрација исте садржине у манускрипту *Lavra Δ 51*.³⁶ Уз неке измене, давно утврђени образац примењују и византијски слика-

²¹ T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Éubée, 1586. Le narthex et la chapelle de Saint-Jean-le-Précurseur*, Athènes 2003, 55, 85–86, 93, 180, 188, pl. 35b.

²² E. Cincheza-Buculei, *Pictura pronaosului bisericii mănăstirii Sucevița*, Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică, serie nouă, 3 (București 2013) 188, 220, fig. 28.

²³ *Корпус на стенописите от XVII век в България*, eds. Б. Пенкова, Ц. Кунева, София 2012, 106, 110, 111.

²⁴ М. Медић, *Стари сликарски приручници II*, Београд 2002, 518; idem, *Стари сликарски приручници III*, Београд 2005, 491.

²⁵ A. Cutler, N. P. Ševčenko, *A recently discovered ivory of st. Ignatios and the lions*, in: *The material and the ideal. Essays in medieval art and archaeology in honour of Jean-Michel Spieser*, eds. A. Cutler, A. Papaconstantinou, Leiden–Boston 2007, 113–129.

²⁶ S. Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen âge II*, Paris 1970, 47, fig. 205; *The Barberini Psalter: Codex Vaticanus Barberinianus Graecus 372*, eds. J. Anderson, P. Canart, Ch. Walter, Zürich–New York 1989, 48, 117. За репродукције минијатура v. и M. Sacropulo, *Saint-Nicolas-du-Toit, deux effigies inédites de Patriarches Constantinopolitains*, CA 17 (1967), fig. 3, 4.

²⁷ В. Д. Сарабьянов, *Мир книжности во фресках Спасской церкви Евфросиньева монастыря. К вопросу о просветительской деятельности преподобной Евфросинии Полоцкой*, in: *История и археология Полоцка и Полоцкой земли: материалы VI Международной научной конференции (1–3 ноября 2012 г.)*, II. Спасо-Преображенская церковь в Полоцке: История. Архитектура. Живопись, Полоцк 2013, 100, ил. 29.

²⁸ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 415–416.

²⁹ Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 143/2; J. J. Yiannias, *The wall paintings in the Trapeza of the Great Lavra on Mount Athos. A study in Eastern Orthodox Refectory art*, Pittsburgh 1971 (непубликована докторска дисертација), 160–163, fig. 56; idem, *The refectory paintings of Mount Athos: an interpretation*, in: *The Byzantine tradition after the fall of Constantinople*, ed. idem, Charlottesville 1991, 272–275, 319, fig. 4.19; Toutos, Fousteris, *op. cit.*, 84, 87, 93.

³⁰ Toutos, Fousteris, *op. cit.*, 386–387.

³¹ Приликом писања рада користили смо снимак представе Стрдања на јужном зиду јужног брода несебарске Нове митрополије из фото-документације Ивана М. Ђорђевића. О цркви Светог Стефана и њеном зидном сликарству v. Г. Геров, *Нова митрополија (црква Свејої Стефана) у Несебару. Резултати*

и недавних исцртавања, Зограф 36 (2012) 75–81 (са старијом литературом).

³² С. Вујошевић, *Манастир Градишта у Паштровићима*, Београд 2013 (непубликовани мастер рад), 19–20.

³³ За изглед представе живописане на јужној страни свода манастирског католикона (пећинске цркве посвећене Богородици) v. виртуелну презентацију манастира на сајту <http://www.sanalfotograf.com/sumela-manastiri>; о манастиру Сумела v. G. Millet, D. Talbot Rice, *Byzantine painting at Trebizond*, London 1936, 144–150, pl. XLVI–LI; A. Bryer, D. Winfield, *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*, Washington 1985, vol. I, 284–285; vol. II, pls. 208–210; за датовање фреске v. Millet, Talbot Rice, *op. cit.*, 146–147.

³⁴ V. n. 11.

³⁵ Према *Римском марширолојуму* (V–VI век), Трајан је наредио да два лава буду пуштена на антиохијског епископа, cf. *The Apostolic Fathers II/2*, ed. J. B. Lightfoot, London 1889², 529, 582. О том рукопису v. *ibid.*, 364, 368–369, 376–382, 492–536, 575–584.

³⁶ V. n. 12 и Ševčenko, *Illustrated manuscripts of the Metropolitan Menologion*, 99, где је указано на то да већина представе Стрдања у рукопису *Lavra Δ 51* подсећа на одговарајуће минијатуре из нешто старијег *Менолоја Василија II* (*Vat. gr. 1613*).

Сл. 3. Страдање свејої Игњатија Бојносоца, црква Свејої Ђорђа у Стјаром Најоричину (џрема П. Мијовићу)
Fig. 3. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, church of Saint George in Staro Nagoričino (after P. Mijović)

ри XIV столећа, раздобља из којег потичу свега три представе Страдања – оне у Старом Нагоричину (сл. 3), Дечанима и Козији.³⁷

У позномакедонској епохи настало је и наредно уметничко остварење, доскора непознато научној јавности. Реч је о плочици од слоноваче, димензија 9,8 × 6,9 cm, на којој је у плитком рељефу израђено страдање антиохијског епископа, иконографски веома различито од претходно разматраног.³⁸ Игњатије стоји у контрапосту, фронтално окренут и руку подигнутих испред себе; упоље окренут длан деснице држи у висини главе, а левице на грудима. Светитеља окружују два лава која не стоје четвороношке, попут оних у *Менолоју Василија II*, већ је животиња с леве стране пропета на задње ноге, а она здесна окренута је главом надолу. Прва уједа свештеномученика за раме, а друга за ногу. Ако је судити према евидентираној грађи, најближе аналогije плочици налазимо, сасвим неочекивано, у поствизантијском живопису Атоса. Сцена Мучеништва, по изгледу готово истоветна с неколико векова старијим делом, уврштена је у декоративни програм трпезарије Велике лавре (сл. 4).³⁹ Она краси источни зид северног крака манастирске трпезарије, коју је, како се у науци сматра, осликао знаменити Теофан Крићанин.⁴⁰

Неоспорно најзаступљенија у монументалној уметности XVI и првих деценија XVII века, светогорска схема својствена је грчким зографима тог доба ангажо-

³⁷ За календарске представе у наведеним споменицима в. Мијовић, *Менолој*, 269, 354, сх. 61, сл. 44, 238; Петковић, Бошковић, *Дечани*, Т. СХIV, СХVII; Страдању светог Игњатија Антиохијског у цркви Свете Тројице манастира Козије најсличнија је менолошка сцена исте тематике у припрати Пећке патријаршије (1565), в. Мијовић, *op. cit.*, 367, сх. 66.

³⁸ Cutler, Ševčenko, *Ivory of st. Ignatios and the lions*, 120–127.

³⁹ V. n. 29.

⁴⁰ О овом славном уметнику XVI столећа најпотпуније: М. Chatzidakis, *Recherches sur le peintre Théophane le Crétois*, DOP 23 (1969–1970) 319–321.

Сл. 4. Страдање свејої Игњатија Бојносоца, трпезарија манастира Велике лавре, Свејна Гора (џрема Г. Мујез)
Fig. 4. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, Great Lavra on Mount Athos, refectory (after G. Millet)

ваним на фрескописању балканских светиња. То потврђује читав низ сродних композиција очуваних пре свега у православним споменицима Грчке [Кутлумуш (сл. 5),⁴¹ Ставреникита,⁴² Дионисијат,⁴³ манастир Преображења на Метеорима,⁴⁴ Филантропинон у Јањини,⁴⁵ Свети Мелетије у Беотији,⁴⁶ манастир Галатаки на Евбеји⁴⁷], а затим и Бугарске [црква Светог Стефана у Несебару (сл. 6) и параклис Светог Јована Претече у цркви Рођења Христовог у Арбанасима⁴⁸]. Пример који одговара атоском изван Балкана постоји само у католикону трапезунтског манастира Сумеле (сл. 7).⁴⁹

Трећој иконографској варијанти припадају представе Страдања у Лондонском џсалииру и Псалииру Барберини (сл. 8 и 9), рукописима цариградске провинције, датованим у 1066. односно 1092. годину.⁵⁰

⁴¹ Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 165/3; Toutos, Fousteris, *Corpus*, 295, 305, 309.

⁴² Toutos, Fousteris, *op. cit.*, 386–387. Изглед сцене познат нам је на основу фотографије коју нам је љубазно уступио др Паскал Андрудис.

⁴³ *Ibid.*, 233, 242, 244. Изглед фреске познат нам је на основу снимка који је начинио Г. Фустерис. Како се живопис главне цркве манастира Дионисијата приписује сликару Зорзису са Крита, једном од највернијих следбеника Теофана Стрелице Батаса, разумљиво је да представа Страдања светог Игњатија Богоносца из тог манастира понавља иконографско решење из Велике лавре. О зографу Зорзису в. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600)*, 159–160.

⁴⁴ V. n. 18.

⁴⁵ *Monasteries of the island of Ioannina*, 166, fig. 274.

⁴⁶ Deliyanni-Doris, *Die Wandmalereien des Lite der Klosterkirche von Hosios Meletios*, 253–254, 301, pl. 25.

⁴⁷ Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Éubée*, 55, 85–86, 93, 180, 188, pl. 35b.

⁴⁸ V. n. 31; *Корпус на стенописите от XVII век в България*, 106, 110, 111.

⁴⁹ V. n. 33.

⁵⁰ V. n. 26.

Сл. 5. Стїрадање свейїої Иї҃҃айїї҃ја Боїоноса, їриїрайїа манасїїра Куїїлумуша, Свейїа Гора

Fig. 5. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, Kutlumus monastery on Mount Athos, narthex

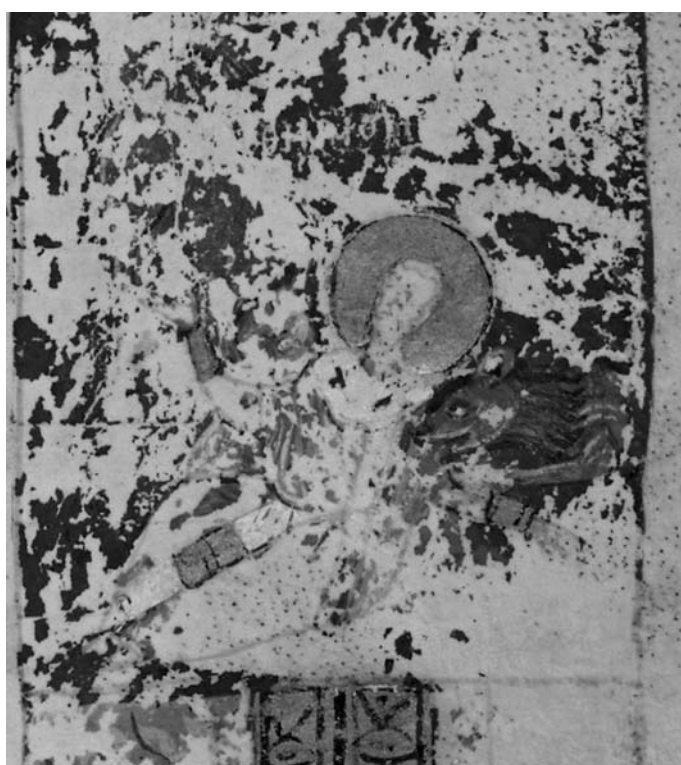
Сл. 7. Стїрадање свейїої Иї҃҃айїї҃ја Боїоноса, кайїоликон манасїїра Сумеле

Fig. 7. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, katholikon of the Sumela monastery

Сл. 6. Стїрадање свейїої Иї҃҃айїї҃ја Боїоноса, јужни зид јужної брода цркве Свейїої Стїефана у Несебару

Fig. 6. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, church of Saint Stephen in Nessebar, south wall of the south aisle

Сл. 8. Стїрадање свейїої Иї҃҃айїї҃ја Боїоноса, Бриїански музеї, Теодоров їсалїїр (Add. 19352, fol. 127r), геїїал

Fig. 8. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, British Museum, Theodore Psalter (Add. 19352, fol. 127r), detail

Као пратеће илустрације 20. и 21. стиха 94. псалма те две међусобно једнаке минијатуре приказују цара Трајана како седи на престолу и, окружен свитом, посматра егзекуцију антиохијског епископа; светитељ седи на тлу, леђима ослоњен о стену, док два лава, размештена слева и здесна, заривају зубе у његове уздигнуте и посве раширене руке.

Сл. 9. Стрпанање свејої Игњатија Боїносоца, Ваїшканска библіоїтека, Псалїїр Барберини (Barb. gr. 372, fol. 162v)
 Fig. 9. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini Psalter (Barb. gr. 372, fol. 162v)

Истоветан положај тела и гест руку поглавар Антиохијске цркве има и на најранијој нама познатој монументалној слици Игњатијевог мучеништва сачуваној у староруском живопису. Реч је о засебном приказу те теме у католикону белоруског манастира Свете Ефросиније у Полоцку (сл. 10).⁵¹ Представа се налази на источној половини свода пролаза из главног у јужни брод и од поменутих константинопољских илуминација одступа у следећим детаљима – недостају сведоци збивања (Трајан и његови пратиоци) и сликана архитектура, а лавови су распоређени само светом здесна.

Далеке одјеке иконографског решења уобличеног у престоничкој минијатури друге половине XI века препознајемо на знатно познијој слици Игњатијевог мучеништва у трпезарији светогорског Ксенофонта (последња четвртина XV века).⁵² Композиција је фрескописана на западном зиду, међу засебним ли-

⁵¹ Сарабьянов, Спасо-Преображенская церковь в Полоцке, 100, ил. 29. Захваљујемо др Браниславу Цветковићу, који нам је колегијално скренуо пажњу на овај пример.

⁵² Toutos, Fousteris, *Corpus*, 415–416.

Сл. 10. Стрпанање свејої Игњатија Боїносоца, наос цркве Христїа Сїасиїеља манастира Светїе Ефросиније у Полоцку (їрема В. Д. Сарабїанову)
 Fig. 10. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, church of Christ the Saviour in the monastery of Saint Euphrosyne in Polotsk, naos (after V. D. Sarab'iānov)

ковима прве зоне. Антиохијски свештенослужитељ стоји широко раширених руку између два афронтрана лава, која се пропињу и уједају га за рамена (сл. 11).⁵³ Поређење те сцене с претходно размотреним илуминацијама древних псалтира показује да је њен творац, напореда са изостављањем архитектонске позадине и споредних актера догађаја о којем је реч, подигао на ноге светитељеву фигуру. Нов положај црквеног великодостојника условио је и другачију поставку насликаних животиња, које, уместо четворношке, сада стоје на задњим ногама.

Ксенофонтском примеру иконографски је веома блиска представа Страдања у протезису Новог Хопова. Заправо, она му толико наликује да се с правом може претпоставити да је хоповским живописцима стотинак година старије ликовно остварење послужило као непосредан узор. У прилог тој претпоставци иде и тврдња професора Сретена Петковића да су дотични сликари у далеке прекосавске крајеве дошли са Атоса или из северне Грчке.⁵⁴ Треба ипак истаћи то да ксенофонтски предлог није једноставно прекопиран. Он је, по нашем мишљењу, смислено преиначен из разлога о којима ће накнадно бити речи.

Пре но што размотримо иконографске особености хоповске представе, ваља нагласити да се она издваја и по простору у којем је живописана (протезис храма). Судећи по сачуваним примерима, већина самосталних представа мученичке смрти светог Игњатија Богоносца налази се у трпезаријама светогорских манастира (Ксенофонт, Велика лавра, Ставроникита).⁵⁵ Изузетак чине,

⁵³ И овим путем изражавамо захвалност др Паскалу Андрудису, који нам је несебично уступио снимак представе Страдања светог Игњатија Богоносца из трпезарије Ксенофонта за публикавање.

⁵⁴ Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке њаї-ријаршије 1557–1614*, 152–153.

⁵⁵ О разлозима укључивања композиције Игњатијевог мучеништва у тематски репертоар атоских обедоваоница v. Cutler, Ševčenko, *Ivory of st. Ignatios and the lions*, 127.

Сл. 11. Страдање светіої Игњатија Боіноскоца, ѿрїезарија манасїиѿра Ксенофонїиѿа, Свеїиѿа Гора

Fig. 11. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, Xenophontos monastery on Mount Athos, refectory

Сл. 12. Страдање светіої Игњатија Боіноскоца, ѿрем цркве Свеїої Николе у Мосхоїољу

Fig. 12. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, church of Saint Nicholas in Moscopole, porch

поред фреске у Хопову, оне у католикону манастира Свете Ефросиније у Полоцку, у несебарској Новој митрополији, главној цркви паштровског манастира Градишта и католикону трапезунтског манастира Сумеле. Њима се могу придодати и два остварења из XVIII столећа – реч је о фрескама у трему храма Светог Николе у Мосхопољу (средина XVIII века, сл. 12)⁵⁶ и у предворју хиландарског параклиса посвећеног светом Димитрију (1779).⁵⁷ У Полоцку, Несебару и Сумели мученички подвиг антиохијског архијереја приказан је у наосу, а у Градишту на северном зиду светилишта без проскомидије и ђаконикона у виду засебних просторија. Како се из изложеног види, када је у питању место живописања, хоповска представа нема праве паралеле. Додали бисмо још и то да је сцена из Градишта (сл. 13), уз композицију из Хопова, једини нама познати пример приказивања мученичке смрти светог Игњатија Богоносца ван менолошког циклуса у старом српском сликарству.⁵⁸

⁵⁶ За податак о томе где се представа налази, као и за њен теренски снимак, дугујемо захвалност мр Дарку Николовском. О цркви Светог Николе у Мосхопољу, чији су трем фрескописала браћа Константин и Атанас зографи из Корче, v. R. Rousseva, *Iconographic characteristics of the churches in Moschopolis and Vithkuqi (Albania)*, *Makedonika* 35 (2006) 166–167.

⁵⁷ З. Ракић, *Цркве Светіої Димитрија и Светіої Саве Српскої у Хиландару*, Нови Сад 2008, 25, 37, сл. 52–53.

⁵⁸ Ваља приметити да су, иако хронолошки веома блиске, представе Страдања у двома црквама иконографски међусобно доста различите. Примеру из Градишта слична је једна икона из московског музеја А. С. Пушкин, датована у XVII–XVIII век, v. *Поствизантијская живопись. Иконы XV–XVIII веков из собраний Москвы, Сергиева Посада, Твери и Рязани*, ed. Л. Евсеева, Афины 1995, 231, No. 104.

Сл. 13. Страдање светіої Игњатија Боіноскоца, оліѿарски ѿросїор цркве Свеїої Николе манасїиѿра Градишѿиѿа

Fig. 13. Martyrdom of Saint Ignatius Theophorus, church of Saint Nicholas in the Gradište monastery, altar

По нашем уверењу, оправдање за укључивање сцене Страдања у тематски репертоар хоповског протезиса пружају поједини изводи из чувене Игњатијеве *Посланице Римљанима*. Приликом читања тог списка одмах пада у очи непоколебљива решеност антиохијског архијереја да свој живот оконча страдањем за Христа. Стрепећи да престонички хришћани не издејствују његово ослобађање, те га на тај начин спрече да, како каже, „добровољно умре“ за Господа, Игњатије пише: „Оставите ме да будем храна зверовима, преко којих се може постићи Бог. Пшеница сам Божија, и мељем се зубима зверова да се нађем чист хлеб Христу.“⁵⁹ Тим речима антиохијског епископа, утканим и у неколико химнографских састава певаних на служби за 20. децембар,⁶⁰ може се објаснити приказивање његовог мучеништва у северном делу олтарског простора. Наиме, поредећи себе са „пшеницом Божијом“ и „чистим хлебом за Христа“, Игњатије успоставља непосредну аналогију између сопственог мучеништва и евхаристијске жртве.

Конечно, осврнућемо се на иконографију хоповског Страдања. Но, није наодмет прво подсетити на то да приликом извођења композиција ове садржине поствизантијски уметници готово редовно следе решење примењено у трпезарији Велике лавре. Сликар фреске из проскомидије Новог Хопова, међутим, не користи тај иконографски образац, омиљен међу грчким зографима турског раздобља, већ се опредељује за онај из трпезарије светогорског Ксенофонта. Будући да је и сам живописац хоповске представе био Грк који је у фрушкогорски манастир пристигао највероватније са Атоса или из северне Грчке, поставља се питање о томе зашто се није одлучио за тада најпопуларнију варијанту приказивања поменуте теме, с којом је засигурно био упознат. Због свега реченог може се помишљати на то да његов избор предлошка није био случајан.

По свему судећи, смештање представе Мучеништва у жртвеник хоповског храма условило је употребу ксенофонтског модела, који није једноставно

прекопиран, већ је промишљено измењен. На атоској фресци свештеномученик је приказан полуокренут улево, благо повијених леђа и у коленима савијених ногу. Руке су му уздигнуте и посве раширене, с длановима окренутим упоље. У Хопову стојећу фигуру антиохијског епископа обележавају строга фронталност тела светог, потпуно исправљене ноге и глава у полупрофилу. Положај његових руку завређује пажњу. Наиме, оне јесу уздигнуте и посве раширене, с длановима окренутим упоље, али нису савијене у лактовима, као у Ксенофону, већ су сасвим испружене. „Преправке“ ксенофонтског узора допринеле су томе да хоповски свети Игњатије ставом тела и положајем руку формира крст – „инструмент“ и симбол васкрса. Евоцирајући својим изгледом успомену на Христово страдање, смрт и искупитељску жртву, поглавар Антиохијске цркве саобразио је представу сопственог мучеништва симболици простора у којем је она живописана.⁶¹

На самом крају додали бисмо то да је на западном зиду ђаконикона главне цркве хоповског манастира фрескописан пророк Данило у лављој пећини.⁶² Та чињеница привукла је нашу пажњу из следећег разлога. Наиме – без обзира на то да ли је у питању пука случајност или не – у јужном делу олтарског простора живописана је, као пандан сцени Игњатијевог мучеништва, старозаветна тема чији су визуелни прикази, по мишљењу Ј. Ј. Јанијаса, можда утицали на ликовно уобличавање представе страдалништва антиохијског свештеномученика.⁶³

⁵⁹ Имајући на уму обред проскомидије, у току којег се приношењем просфоре обележава сећање на Христово страдање и жртву, цариградски патријарх Герман I казује да жртвеник храма представља Голготу, на којој је Господ разапет, в. *St Germanus of Constantinople. On the Divine liturgy*, ed. J. Meyendorff, Crestwood 1984, 84. О симболици протезиса в. и Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о бојослужењу православне источне цркве. Први источни део*, Београд 1982, 104; М. Altripp, *Die Prothesis und ihre Bildausstattung in Byzanz unter besonderer Berücksichtigung der Denkmäler Griechenlands*, Frankfurt–Wien 1998, 38–67.

⁶² Петковић, *Зидно сликарство на југу речју Пећке њапирарије 1557–1614*, 207.

⁶³ Yiannias, *The wall paintings in the Trapeza of the Great Lavra*, 161.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Altripp M., *Die Prothesis und ihre Bildausstattung in Byzanz unter besonderer Berücksichtigung der Denkmäler Griechenlands*, Frankfurt–Wien 1998.
- Архиепископ Сергей, *Полный месяцеслов Востока*, III, Владимир 1901 (репр. Москва 1997) [Arkhipiskop Sergii, *Polnyi mesiatseslov Vostoka*, III, Vladimir 1901 (repr. Moskva 1997)].
- Бажаловић-Бирташевић М., *Манасијир Ново Хойово у Фрушкој Гори*, Зборник Матице српске за друштвене науке 5 (1953) 68–87 [Bajalović-Birtašević M., *Manastir Novo Hopovo u Fruškoj Gori*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke 5 (1953) 68–87].
- Bareille G., *Ignace d'Antioche*, in: *Dictionnaire de théologie catholique*, VII/1, Paris 1930, 685.
- Bryer A., Winfield D., *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*, I–II, Washington 1985.
- Cincheza-Buculei E., *Pictura pronaosului bisericii mănăstirii Sucevița*, Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică, serie nouă, 3 (București 2013) 175–227.

- Cutler A., Ševčenko N. P., *A recently discovered ivory of st. Ignatios and the lions*, in: *The material and the ideal. Essays in medieval art and archaeology in honour of Jean-Michel Spieser*, eds. A. Cutler, A. Paconstantinou, Leiden–Boston 2007, 113–129.
- Давидов Д., *Хойово*, Београд–Нови Сад 1964 [Davidov D., *Hopovo*, Beograd–Novi Sad 1964].
- Дела апостолских ученика*, ed. Епископ Атанасије (Јевтић), Врњци–Требиње 2005³ [*Dela apostolskih učenika*, ed. Episkop Atanasije (Jevtić), Vrnjci–Trebinje 2005³].
- Deliyanni-Doris H., *Die Wandmalereien des Lite der Klosterkirche von Hosios Meletios*, Munich 1975.
- Der Nersessian S., *L'illustration des Psautiers Grecs du Moyen Âge*, II, Paris 1970.
- Downey G., *A history of Antioch in Syria: from Seleucus to the Arab conquest*, Princeton 1961.
- Ђурић В. Ј., *Иконе из Јујославије*, Београд 1961 (Djurić V. J., *Ikone iz Jugoslavije*, Beograd 1961).

- Garidis M., *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989.
- Геров Г., *Нова миџрополија (црква Свеїої Сїефана) у Несебару. Резулїаїи недавних истраживања*, Зограф 36 (2012) 75–81 [Gerov G., *Nova mitropolija (crkva Svetog Stefana) u Nesebaru. Rezultati nedavnih istraživanja*, Zograf 36 (2012) 75–81].
- Χατζηδάκης Μ., Σοφιανός Δ., *Το Μεγάλο Μετέωρο. Ιστορία και τέχνη*, Αθήνα 1990 (Chatzēdakēs M., Sophianos D., *To Megalo Meteōro. Istoría kai technē*, Athēna 1990).
- Chatzidakis M., *Recherches sur le peintre Théophane le Crétois*, DOP 23 (1969–1970) 309–352.
- Harland Ph. A., *Christ-bearers and Fellow-initiates: Local cultural life and Christian identity in Ignatius' letters*, Journal of Early Christian Studies 11/4 (2003) 481–499.
- Ignace d'Antioche, *Polycarpe de Smyrne. Lettres. Martyre de Polycarpe*, ed. P. Th. Camelot, Paris 1958³ (SC 10).
- Јанковић М., *In memoriam Др Марија Бајаловић-Хаџи Пешић*, Годишњак града Београда 55–56 (2008–2009) 367–368 [Јанковић М., *In memoriam Dr Marija Bajalović-Hadži Pešić*, Godišnjak grada Beograda 55–56 (2008–2009) 367–368].
- Kanari T., *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Éubée, 1586. Le narthex et la chapelle de Saint-Jean-le-Précurseur*, Athènes 2003.
- Корпус на стенописите от XVII век в Българија, eds. Б. Пенкова, Ц. Кунева, Софија 2012 (*Korpus na stenopisite ot XVII vek v Bŭlgarija*, eds. B. Penkova, C. Kuneva, Sofija 2012).
- Кулић Б., Срећков Н., *Манастїри Фрушке горе*, Нови Сад 1994 (Kulić B., Srećkov N., *Manastiri Fruške gore*, Novi Sad 1994).
- Kyriakoudis E., *Les artistes grecs qui ont participé à la peinture murale des régions sous la juridiction du Patriarcat de Peć pendant sa rénovation (1557–1690)*, Balkan Studies 24/2 (1983) 501–503.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1974.
- Mango C., Hawkins E., *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. The church fathers in the north tympanum*, DOP 26 (1972) 1–41.
- Медић М., *Сїари сликарски љруичници*, II, Београд 2002 (Medić M., *Stari slikarski priručnici*, II, Beograd 2002).
- Медић М., *Сїари сликарски љруичници*, III, Београд 2005 (Medić M., *Stari slikarski priručnici*, III, Beograd 2005).
- Мијовић П., *Менолої. Истїоријско-уметничка истраживања*, Београд 1973 (Mijović P., *Menolog. Istorijско-umetnička istraživanja*, Beograd 1973).
- Milanović-Jović O., *Le Monastère Hopovo entre l'Athos et la Roumanie*, ЗЛУМС 34/35 (2003) 1–18.
- Милановић-Јовић О., Момировић П., *Фрушкогорски манастїри*, Нови Сад 1975² (Milanović-Jović O., Momirović P., *Fruškogorski manastiri*, Novi Sad 1975²).
- Millet G., *Monuments de l'Athos*, Paris 1927.
- Millet G., Talbot Rice D., *Byzantine painting at Trebizond*, London 1936.
- Милошевић М., Милановић О., *Црква Свеїої Николе у манастїру Ново Хойово*, Рад војвођанских музеја 4 (1955) 249–273 [Milošević M., Milanović O., *Crkva Svetog Nikole u manastiru Novo Hopovo*, Rad vojvodanskih muzeja 4 (1955) 249–273].
- Минеј за децембар, Књажевац–Вршац 1984 (*Minej za decembar*, Knjaževac–Vršac 1984).
- Мирковић Л., *Православна лиџуриџка или наука о боїослужену љрославне истоџне цркве. Први ойиїи део*, Београд 1982 (Mirković L., *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogosluženju pravoslavne istočne crkve. Prvi opšti deo*, Beograd 1982).
- Monasteries of the island of Ioannina. Painting*, eds. M. Garidis, A. Palouras, Ioannina 1993.
- Oxford dictionary of Byzantium*, II, New York 1991.
- Перишић В., *Ињаїије Антиохијски: еїискої – мученик – боїоносац*, Београд 2012 (Perišić V., *Ignjatije Antiohijski: episkop – mučenik – bogonosac*, Beograd 2012).
- Петковић В. Р., Бошковић Ђ., *Манастїр Дечани*, II, Београд 1941 (Petković V. R., Bošković Dj., *Manastir Dečani*, II, Beograd 1941).
- Петковић С., *Зидно сликарство на подручју Пећке љаїиријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965 (Petković S., *Zidno slikarstvo na području Pečke patrijaršije 1557–1614*, Novi Sad 1965).
- Петковић С., *Српска уметност у XVI и XVII веку*, Београд 1995 (Petković S., *Srpska umetnost u XVI i XVII veku*, Beograd 1995).
- Petković S., *Cretan influence on the Serbian paintings and woodcuts of the 16th and 17th centuries*, in: Μίλτος Χαρίδης (1926–1996). Αφιέρωμα, II, Ιωάννινα 2003, 565–580 [Petković S., *Cretan influence on the Serbian paintings and woodcuts of the 16th and 17th centuries*, in: Miltos Charidēs (1926–1996). Αφιέρωμα, II, Ιωάννινα 2003, 565–580].
- Поповић Ј., *Жиїија свеїиџ за месец окїобар*, Београд 1977 (Popović J., *Žitija svetih za mesec oktobar*, Beograd 1977).
- Поповић Ј., *Жиїија свеїиџ за месец децембар*, Београд 1977 (Popović J., *Žitija svetih za mesec decembar*, Beograd 1977).
- Поповић Ј., *Жиїија свеїиџ за месец јануар*, Ваљево 1991 [Popović J., *Žitija svetih za mesec januar*, Valjevo 1991].
- Поствизантијска живопис. Икони XV–XVIII веков из собраниј Москви, Серїиева посада, Твери и Рязани*, ed. Л. Евсеєва, Афины 1995 (*Postvizantijskaǐa zhivopis'. Ikonu XV–XVIII vekov iz sobranij Moskvy, Sergieva Posada, Tveri i Riāzani*, ed. L. Evseeva, Afīny 1995).
- Православная энциклопедия*, XXI, Москва 2009 (*Pravoslavnaǐa ēntsiklopediǐa*, XXI, Moskva 2009).
- Ракић З., *Цркве Свеїої Димиїрија и Свеїої Саве Српскої у Хиландару*, Нови Сад 2008 (Rakić Z., *Crkve Svetog Dimitrija i Svetog Save Srpskog u Hilandaru*, Novi Sad 2008).
- Радојчић С., *Мајстори сїарої српскої сликарсїива*, Београд 1955 (Radojčić S., *Majstori starog srpskog slikarstva*, Beograd 1955).
- Радојчић С., *О естїеїискої вредности нашеї сликарсїива XVII века*, Летопис Матице српске 383/2 (1959) 111–116 [Radojčić S., *O estetskoj vrednosti našeg slikarstva XVII veka*, Letopis Matice srpske 383/2 (1959) 111–116].
- Rousseva R., *Iconographic characteristics of the churches in Moschopolis and Vithkuqi (Albania)*, Makedonika 35 (2006) 163–191.
- Sacropulo M., *Saint-Nicolas-du-Toit, deux effigies inédites de patriarches constantinopolitains*, CA 17 (1967) 193–202.
- Сарабьянов В. Д., *Мир книжности во фресках Спасской церкви Евфросиньева монастыря. К вопросу о просветительской деятельности преподобной Евфросинии Полоцкой*, in: *История и археология Полоцка и Полоцкой земли: материалы VI Международной научной конференции (1–3 ноября 2012 г.)*, II. Спасо-Преображенская церковь в Полоцке: История. Архитектура. Живопись, Полоцк 2013, 79–104 [Sarabiānov V. D., *Mir knizhnosti vo freskakh Spasskoǐ tserkvi Evfrosinēva monastyriā. K voprosu o prosvetitel'skoǐ deiatel'nosti prepodobnoǐ Evfrosinii Polotskoǐa*, in: *Istoriā I arheologiā Polotska I Polotskoǐ zemli: material'y VI Mezhdunarodnoǐ nauchnoǐ konferentsii (1–3 noiābrǐa 2012 g.)*, II. *Spaso-Preobrazhenskaiā tserkov' v Polotske: Istoriā. Arkhitektura. Zhivopis'*, Polotsk 2013, 79–104].
- Sofianos D. Z., *Meteora. Itinerary*, ed. Holy Monastery of Transfiguration (Great Meteor) 1991.
- Сїари српски записи и натписи*, III, ed. Љ. Стојановић, Београд 1905 (*Stari srpski zapisi i natpisi*, III, ed. Lj. Stojanović, Beograd 1905).
- St Germanus of Constantinople. On the Divine Liturgy*, ed. J. Meyendorff, Crestwood 1984.
- Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902.
- Ševčenko N. P., *Illustrated manuscripts of the Metaphrastian Menologion*, Chicago 1990.
- The Apostolic Fathers*, II/1, ed. J. B. Lighfoot, London 1889².
- The Apostolic Fathers*, II/2, ed. J. B. Lighfoot, London 1889².
- The Barberini psalter: Codex vaticanus Barberinianus graecus 372*, eds. J. C. Anderson, P. Canart, C. Walter, Zürich–New York 1989.
- Тодић Б., *Сїаро Наїоричино*, Београд 1993 (Todić B., *Staro Nagoričino*, Beograd 1993).
- Toutos N., Fousteris G., *Corpus de la peinture monumentale du Mont Athos 10e–17e siècle*, Athènes 2010.
- Војводић Д., Кесић-Ристић С., *Менолої*, in: *Зидно сликарство Дечана. Грађа и студије*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 378–451 (Vojvodić D., Kesic-Ristić S., *Menolog*, in: *Zidno slikarstvo manastira Dečana. Gradja i studije*, ed. V. J. Djurić, Beograd 1995, 378–451).
- Вујошевић С., *Манастїр Градишїе у Пашиїровићима*, Београд 2013 (непубликовани мастер рад) [Vujošević S., *Manastir Gradište u Raštrovićima*, Beograd 2013 (nepublikovani master rad)].
- Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни свеїаџник*, I, Београд 1989 (Jeromonah Hrizostom Stolić Hilandarac, *Pravoslavni svetačnik*, I, Beograd 1989).
- Yiannias J. J., *The wall paintings in the trapeza of the Great Lavra on Mount Athos. A study in the Eastern Orthodox refectory art*, Pittsburgh 1971 (nepublikovana doktorska disertacija).
- Yiannias J. J., *The Refectory paintings of Mount Athos: An interpretation*, in: *The Byzantine tradition after the fall of Constantinople*, ed. idem., Charlottesville–London 1991, 272–275, 319, fig. 4.19.

Depiction of the martyrdom of Saint Ignatius Theophorus in the prothesis of Novo Hopovo

Milica Popović

The katholikon of the Novo Hopovo monastery on Fruška Gora is one of the most important Serbian monuments from the time of Ottoman rule. The church dedicated to Saint Nicholas was painted on two occasions. In 1608, the naos and the sanctuary were decorated in frescoes by anonymous Greek painters. The frescoes in the spacious narthex were painted half a century later by another group of artists.

The distinctive features of the painted programme in the Hopovo katholikon are several scenes that feature extraordinarily interesting themes and iconography. The depiction of the *Martyrdom of Saint Ignatius, the Bishop of Antioch*, in the prothesis, is one of them. According to written sources, Saint Ignatius died as a martyr under Emperor Trajan – he was arrested and escorted under heavy guard to Rome, where he was thrown to wild beasts in the amphitheatre. On his journey from Syria to the capital of the Empire, he wrote seven epistles, for which he is still famous.

In accordance with literary descriptions of Saint Ignatius's martyrdom, the fresco on the west wall of the prothesis in Novo Hopovo shows a standing figure of an old man with gray hair, a long beard and a halo around his head, flanked by two facing lions rearing up on their hind legs. The saint is dressed in bishop's robes. His arms are raised and outstretched at the height of the shoulders, which are being bitten by the aforementioned beasts.

In Byzantine art, depictions of Saint Ignatius's martyrdom are not so numerous. Judging by known examples, mostly preserved in wall and miniature painting, they were almost regularly included in the illustrations of the Menologion, namely as an illustration of December 20. Occasionally, such depictions could be found outside Menologia, as independent scenes. Along with the fresco in Novo Hopovo, this is evidenced by a Byzantine ivory panel; the miniatures from the London and Barberini Psalters; the frescoes in the church of Christ the Saviour in the monastery of Saint Euphrosyne in Polotsk; in the refectories of the Athonite monasteries of Xenophontos, the Great Lavra and Stavronikita; in the katholikon of the New Metropolitanate at Nessebar; in the katholikon of the Sumela monastery in Trebizond and in the church of Saint Nicholas in the Gradište monastery in Paštrovići (Montenegro).

The earliest illustration of the martyrdom of Saint Ignatius can be found in the Menologion of Basil II (the late tenth century). The miniature's iconographic scheme could be also seen in the scene from the *Lavra* Δ 51

manuscript (the eleventh-to-twelfth centuries). Slightly modified, the ancient scheme was also used by Byzantine painters of the fourteenth-century, a period from which no more than three scenes of the *Martyrdom of Saint Ignatius* are known (the illustrations from the Menologion in Staro Nagoričino, Dečani and Kozja).

The ivory panel showing the martyrdom of the Bishop of Antioch rendered in shallow relief is dated to the late Macedonian period. In terms of iconography, it is quite different from the depiction in the Menologion of Basil II. Its closest analogies can be found in the monumental painting of the refectory of the Great Lavra (the sixteenth century). The east wall of the refectory's northern arm, painted by Theophanes the Cretan, features the *Martyrdom of Saint Ignatius* with the saint standing with his arms raised in front of him. He is flanked by two lions; the one to the left, rearing up on its hind legs, bites the martyr's shoulder, while the one to the right, turned upside down, bites his leg. The Athonite scheme of the scene, which was indisputably the most common in the Post-Byzantine period, is typical of the Greek artists who painted frescoes in Balkan churches. This is confirmed by a series of similar scenes preserved primarily in religious monuments in Greece, as well as in Bulgaria. Outside of the Balkans, the only example that corresponds to the Athonite scheme can be found in the katholikon of the Sumela monastery in Trebizond (the beginning of the eighteenth century).

The third iconographic variant includes the scenes of the *Martyrdom of Saint Ignatius* in the London and Barberini Psalters – manuscripts of Constantinopolitan provenance dated to the second half of the eleventh century. These identical miniatures are similar to the oldest known depiction of the *Martyrdom of Saint Ignatius* in Byzantine monumental mural painting: the scene in the katholikon of the Belarusian monastery of Saint Euphrosyne in Polotsk (the twelfth century). Distant echoes of the iconographic scheme defined in the above-mentioned manuscripts can be traced in the considerably later depiction of Saint Ignatius's martyrdom in the refectory of the Athonite monastery of Xenophontos (the fifteenth century). The Bishop of Antioch is shown standing, with his arms wide open, between two facing lions rearing and biting his shoulders.

In terms of iconography, the depiction of the *Martyrdom of Saint Ignatius* in the prothesis of Novo Hopovo (the seventeenth century) is very similar to the scene in Xenophontos. As a matter of fact, they are so similar that

it is justified to assume that the author of the scene in the prothesis of the monastery on Fruška Gora used the hundred-odd years earlier artwork as a direct model. As the author was a Greek painter, who must have reached the distant northern areas across the Sava River from Mount Atos or from northern Greece, one must wonder why he did not chose the most popular scheme of illustrating the theme – the one from the refectory of the Great Lavra, with which he must have been familiar.

In all probability, the artist relied on the scheme used in Xenophontos, which was not merely copied but was meaningfully adjusted, because the depiction of the *Martyrdom of Saint Ignatius* in Novo Hopovo was placed in the sanctuary. In terms of placement, the Hopovo scene has no real parallels. Due to the ‘modifications’ of the Athonite model, the body and the arms of Saint Ignatius form a cross, the ‘instrument’ and symbol of the resurrection. By evoking the memory of Christ’s suffering, death and redemptive sacrifice through the position of the body of the Bishop of Antioch, the idea of the saint’s martyrdom was adjusted to the symbolism of the space where it was painted.

The justification for the inclusion of the martyr’s death of the Bishop of Antioch in the set of themes depicted in the prothesis is offered by some excerpts from Ignatius’s famous *Epistle to the Romans*. Fearing that Christians from the capital city could negotiate his release, thereby preventing him to die voluntarily for the Lord, the bishop wrote: “Suffer me to be food to the wild beasts, by whom I shall attain unto God. For I am the wheat of God, and I shall be ground by the teeth of the wild-beasts, that I may be found the pure bread of Christ.”^{*} These words of the Bishop of Antioch, incorporated into several hymnographic compositions sung during liturgy on December 20, can explain why the martyrdom of Saint Ignatius was illustrated in the northern section of the sanctuary in Novo Hopovo. By comparing himself to “the wheat of God” and “the pure bread of Christ”, Ignatius established a direct analogy between his own martyrdom and the Eucharistic sacrifice.

^{*} Quoted after the eighteenth-century translation by William Wake.